

BADIIY ADABIYOTDA TARIXIYLIK

Xamdamov Oybek Abdulxayevich

Namangan davlat universiteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası tayanch doktoranti

E-mail:oybek_a_x@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada badiiy adabiyotda tarixiy mavzularda yaratilgan asarlarning ahamiyati va ijodkorning tarixiy asarlar yozish jarayonidagi e'tiborga olishi kerak bo'lgan jihatlar haqida so'z boradi. Tarixiy faktlarga asoslangan asar yaratish jarayonida tarixchi olim va ijodkor yozuvchi mehnati qiyoslangan. Jahon adabiyoti va o'zbek adabiyotidagi tarixiy romanlardan qiyosiy na'munalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tarixiy roman, tarixiy fakt, tarixiy kolorit, badiiy to'qima, tarixchi olim, yozuvchi, zamon va makon, tarixiy shaxs, tarixiy yo'nalish.

ИСТОРИЧНОСТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Xamdamov Oybek Abdulxayevich

Наманганского государственного университета, докторант кафедры
английского языка и литературы

E-mail:oybek_a_x@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы о значении произведений, созданных на историческую тематику в художественной литературе и их аспектах, которые должен учитывать автор в процессе написания исторических произведений. В процессе создания произведения на основе исторических фактов сопоставляются работы ученого-историка и писателя-творца. Приводятся сравнительные примеры исторических романов в мировой и узбекской литературе.

Ключевые слова: Исторический роман, исторический факт, исторический колорит, художественная интерпретация, историк-ученый, писатель, время и пространство, историческая личность, историческая тенденция.

HISTORISITY IN FICTION

Xamdamov Oybek Abdulxayevich

Namangan State University, doctoral student of the department of English
language and literature

E-mail:oybek_a_x@mail.ru

Annotation: *The article talks about the importance of works created on historical themes in fiction, and the aspects that the writer should take into account in the process of writing historical works. In the process of writing a work based on historical facts, the work of a historian scientist and a creative writer are compared. Comparative examples of historical novels and Uzbek literature are given.*

Key words: *Historical novel, historical fact, historical color, artistic texture, historical scientist, writer, time and space, historical person, historical direction.*

KIRISH.

Tarixiy janrda yaratilga asarlar badiiy adabiyotda eng asosiy mavzulardan biri sanaladi. Tarixiy o'tmishda sodir bo'lgan voqealar, yaqin yoki olis o'tmishda yashagan tarixiy shaxslarga bag'ishlangan asarlar yaratish esa badiiy adabiyotning muhim vazifalari sirasiga kiradi. Jahon adabiyoti taraqqiyotida ham tarixiy roman alohida o'rin tutadi. Chunki, tarixiy voqea-hodisalarni haqqoniy, izchil, hujjat va manbalar asosida tasvirlash yozuvchidan katta mahorat talab etadi. G'arb va Sharq badiyatida ham tarixiy roman o'z mavqeiga egaki, bu turkumidagi romanlar qaysi yurt bo'lmasin, o'sha mamlakat o'tmishidan darak beradi. Tarixiy romanlarni mutolaa qilish orqali ajdodlar boshidan kechirgan voqealar silsilasi avlodlar ko'z o'ngida gavdalanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Jahon adabiyotida tarixiy o'tmish mavzusi U. Shekspir va F. Shshiert tragediyalari, V. Skott, J. Golsuorsi, L. N. Tolstoy va boshqa yozuvchilarning romanlarida katta mahorat bilan yoritilgan. O'zbek ijodkorlaridan A. Qodiriy, Oybek, O. Yoqubov, P. Qodirov, Muhammad Ali kabilar tarixiy mavzuda asarlar yaratishda juda katta muvaffaqiyatga erishdilar. Badiiy adabiyotda tarixiylik

masalalari borasida bir qator adabiyoshunos olimlar o'z izlanishlarida munosabat bildirganlar. Ular qatoriga rus tanqidchisi V. G. Belinskiy, A. Dolinin, R. Bertlani nomlarini keltirish mumkin. Adabiyotshunos olim D. Quronov o'zining "Adabiyot nazariyasi asoslari" kitobida adabiyotshunoslikka eng yaqin sohalar qatorida tarix fanini, tilshunoslik fanidan keyingi ikkinchi yaqin fan sifatida ta'kidlaydi. Taniqli adabiyotshunos va ijodkor Izzat Sulton o'zining adabiyot nazariyasi kitobida, "Badiiy adabiyotni konkret bir tarixiy davrga aloqador ekanligini ta'kidlaydi. Qodiriyshunos olim B. Karimov va professor Abdulla A'zamov tarixiy asarlar haqida qimmatli fikrlar bayon etganlar. Ular tomonidan badiiy adabiyotdagi tarixiylik borasida keltirilgan fikrlar va ma'lumotlardan maqola yozishda keng foydalanildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada badiiy asarlar tarkibiga kiritilgan tarixiy faktlar va ularning badiiy asardagi zamon va makon masalalaridagi o'rni, tarixiy mavzularda yaratilgan asarlarning badiiy adabiyotdagi ahamiyati va ijodkorning tarixiy asarlar yozish jarayonidagi e'tiborga olishi kerak bo'lgan jihatlar haqida so'z boradi. Tarixiy faktlarga asoslangan asar yaratish jarayonida tarixchi olim va ijodkor yozuvchi mehnati qiyoslangan va qiyolash-taqqoslash, tahlil usullardan foydalanilgan. Tarixiylik borasidagi fikrlar tavsiflangan va muallif tomonidan ularga ilmiy munosabat bildirilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

O'zbekiston Milliy entsiklopediyasida tarixiy janrga shunday ta'rif berilgan: "Tarixiy mavzuda asar yozuvchi muallifdan tasvir etilayotgan davr hayotini yoki tarixiy shaxsning hayoti va faoliyatini tarix hujjatlari (arxiv materiallari, xotiralar va h.k.) asosida o'rganish, shu davrning tarixiy koloritini haqqoniy ifodalash, personajlar nutqida o'sha davr kishilari tiliga xos xususssiyatlarni aks ettirish talab etiladi"[1].

Ingliz tilidagi Britanika rasmiy saytida esa: "Historical novel, a novel that has as its setting a period of history and that attempts to convey the spirit, manners, and social conditions of a past age with realistic detail and fidelity (which is in

some cases only apparent fidelity) to historical fact”[2]. “Tarixiy roman, tarixning bir davrini belgilaydigan va oʻtgan asrning ruhi, xulq-atvori va ijtimoiy sharoitlarini realistik tafsilotlar va sodiqlik (bu baʼzi hollarda faqat aniq qilib, boʻrttirmasdan) bilan yetkazishga harakat qiladigan tarixiy faktlarga asoslangan roman” – degan taʼrif beriladi.

Adabiyotshunoslikning boshqa fanlar bilan aloqasi haqida gap ketganda taniqli adabiyotshunos olim D. Quronov oʻzining “Adabiyot nazariyasi asoslari” kitobida adabiyotshunoslikka eng yaqin sohalar qatorida tarix fanini, tilshunoslik fanidan keyingi ikkinchi yaqin fan sifatida taʼkidlaydi. “Adabiyotni jamiyatning badiiy tarixi deb atashlari bejiz emas.” - deydi u. “Zero, agar har qanay asar oʻz davrini muayyan darajada aks ettirar ekan, milliy adabiyot xazinasidagi asrlarda oʻsha millatning tarixiy yoʻli, taqdiri aks etadi. Bu esa adabiyotshunoslikning tarix fani bilan uzviy aloqada boʻlishini zaruratga, tabiiy va qonuniy holga aylantiradi. Muayyan bir davr adabiyotini yoki oʻtmishda yaratilgan bir asarni tadqiq etayotgan adabiyotshunos oʻsha davr ijtimoiy-tarixiy xodisalarini oʻrganmogʻi shart, aks holda u oʻrganilayotgan davr adabiyotida kuzatilgan xodisalar mohiyatini ham, tahlil qilinayotgan asarning mazmun nozikliklarini ham toʻla anglay olmaydi. Adabiyot xalqning badiiy tarixigina emas, milliy tafakkur tarixi hamdir” – deb yozadi ushbu kitobda[3. 22].

Yuqoridagi taʼriflarga asosan, barcha tarixiy romanlarda, oʻtmishga sayohat qilinadi; ularning baʼzilarida qahramon nomaʼlum hududlarni bosib oʻtishga, chegaralarni kesib oʻtishga, urushlar olib borishga va milliy chegaralarni kengaytirishga yordam beradigan sayohatni boshidan kechiradi. Baʼzan qahramonning bunday harakati oʻz vaqtida shunday harakatga aylanadiki, u jismonan oldinga harakatlanish va turli farqlarga qarshi turishga majbur qiladi. Ijodkor tarixiy mavzudagi asar yaratish jarayonida, ham tarix haqiqatiga tayanadi, ham badiiy toʻqimadan samarali foydalanadi. Shu bois ham, tarixchilar bilan ijodkorlarning tarixiy fakt va materiallarga munosabatlari turlicha boʻladi. Toʻgʻri, tarixiy makon va zamondagi voqea-hodisalarni fakt hamda materiallar asosida

sinchiklab, batafsil o'rganish borasida tarixchi ham birday mashaqqat chekadi, ko'p mehnat sarflaydi. Ammo, ijodkor mehnati tarixchi mehnatiga nisbatan og'irroq va mas'uliyatliroqdir. Chunki, agar tarixchini, asosan, muhim tarixiy voqeaning mohiyati, mazmuni qiziqтира, ijodkor har bir kichik detalning haqqoniyligi borasida ham ko'p tashvish chekadi. Tarixchi ko'rganlarini, bilganlarini xolis, haqqoniylik bilan aks ettiradi. Ijodkor esa tarixiy faktlarga tayansa ham, baribir, asarda yangi bir olam yaratadi, bu olam ijodkor badiiy tafakkuri mahsuli bo'lib, unga o'z bahosini beradi. Ijodkorning o'tmishga munosabati o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Uning tarixiy manbalarni o'qishi, o'rganishi, o'tmishning makon va zamon manzaralarini chuqur his qilishi, anglashi, idrok etishi tufayli yuzaga keladi. Tarix haqiqati badiiy asarga shundayligicha kirib kelmaydi. U yozuvchi fantaziyasi bilan to'ldiriladi, muayyan g'oyaviy maqsadga bo'ysundirilishi barobarida, avvalo, ko'z o'ngimizda bir butun mavjudlik gavdalanishi kerak. Ijodkor tarixiy asar yaratish asnosida tarixiy shaxslar bilan birga shu shaxslar obrazini yorqin mujassamlantirish, tasvir etilayotgan davr manzarasini keng va atroflicha yoritish maqsadida to'qima qahramonlar obrazini ham asarga olib kiradi. Tarixiy mavzuda asar yozuvchi muallif o'z asarida tasvirlayotgan tarixiy davr yoki tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatini yoritishidan oldin tarixga oid hujjatlar, arxiv materiallari, xotiralarni sinchiklab o'rganib chiqishiga to'g'ri keladi. Bundan tashqari ijodkordan tasvirlanayotgan tarixiy davrning tarixiy koloritini haqqoniy ifodalash, personajlar nutqida o'sha davr kishilari tiliga xos xususiyatlarni aks ettirish ham talab etiladi. Yozuvchi yoki shoirning tarixiy mavzuga murojaat etishdan maqsadi, kitobxonlarni tarixiy o'tmishdagi muhim voqealar, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati bilan tanishtirish, ularda o'z xalqining tarixiy o'tmishiga nisbatan hurmat tuyg'usini uyg'otish va shu yo'l bilan ma'rifatli avlodni tarbiyalash; zamondoshlarni tarixiy o'tmish voqealaridan, tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatidagi ibratli tomonlardan saboq olishga undash; bugungi voqelikdagi ayrim noxush voqea va hodisalarga tarixiy o'tmish voqealarini tasvirlash orqali munosabat bildirishdir. Tarixiy voqelikning badiiy to'qima bilan qo'shilib ketishi

kitobxonga yozuvchi tasvirlayotgan davr haqiqatini yanada aniqroq va yaqqolroq tasavvur qilish imkonini beradi. Shuning uchun ham adabiy asardagi badiiy to'qimani boshqa hech bir vosita bilan almashtirib bo'lmaydi. Badiiy to'qimaning boshlanishi ijodiy niyatning tug'ilishidayoq yarq etib ko'zga tashlanadi.

Tarixiy o'tmish mavzui asosan nasrning roman, qissa va hikoya, dramaturgiyaning tragediya va drama, shuningdek, she'riyatning doston, ballada, lirik she'r kabi janrlarida yoritiladi. Jahon adabiyotida tarixiy o'tmish mavzusi U. Shekspir va F. Shshiert tragediyalari, V. Skott, J. Golsuorsi, L. N. Tolstoy va boshqa yozuvchilarning romanlarida katta mahorat bilan yoritilgan.

XIX asr ingliz adabiyoti tarixida Valter Skott alohida o'rin egallaydiki, uning ingliz romantizmining gullab yashnagan davriga oid tarixiy asarlari romantizmdan realizmga o'tishning boshlang'ich bosqichlarini belgilab berdi. Rus tanqidchisi V. G. Belinskiy: "Valter Skott yangi Yevropa san'atida tarixiy ijtimoiy yo'nalishni ochdi"[4.258] deya e'tirof etadi. U o'z fikrini davom ettirib, "Asr san'atiga tarixiy yo'nalish ochish zamonaviy hayotning sirini topish demakdir"[5.278], deya ta'kidlaydi. Valter Skott romanlari XIX asr ijtimoiy roman janrining rivojlanishiga muhim bosqich bo'ldi. Balzak uning uning tarixiy romanlarini badiiy mukammallik belgilari deb xisoblagan bo'lsa, Stendal uni zamonaviy roman yozuvchilarining otasi deb ta'riflaydi. Pushkin uni "Shotlandiya sehgari" [6.6] deb ataydi. Valter Skott hayoti davomida chinakam dunyo shuxratini boshidan kecirgan adabiyot tarixidagi birinchi yozuvchi edi. "Uning asarlari Parij, Stokgolm, Varshava, Milan, va Moskvada sabrsizlik bilan o'qiladi hamda tarjima qilinadi" deb yozgan edi rus yozuvchisi Nikolay Polevoy 1826 yilda. "Bu hali hammasi emas, matematik o'z masalasining yechimini qoldirib, Skottning romanini o'qib tugatishga kirishardi; Faylasuf o'zi uchun faqat mavhum va zerikarli izlanishlar bilangina tushunarli bo'lgan inson qalbining bunday sirlarini Valter Skott mahorat bilan ochganiga hayrtda qoldi"[7.7]. Yevropaning

turli burchaklaridan ham yuz minglab kitobxonlar Valter Skottning tez fursatlarda bir nechta tillarga tarjima qilingan va ko'plab nashrlarda chop etilgan yangi asarlarini sabrsizlik bilan kutardilar. Rassomlar uning asarlarini madh etib rasmlar chizar, Bastakorlar esa musiqa bastalardilar. Yuzlab Yevropalik yozuvchilar "Valter Skott uslubida" roman yaratishga urindilar. Yarim asr davomida Valter Skott buyuk ingliz dramaturgi Uilyam Shekspir singari tarixni jonli ifoda eta olgan va kitobxonlarni xayratlantirgan tarixchi sifatida tanilib keldi[8.322]. Shuning uchun ham u ingliz adabiyotida "tarixiy roman asoschisi" deya tan olingan yozuvchidir.

O'zbek adabiyotida ham jadidchilik davrining ulug' namoyandasi sifatida tanilgan yozuvchi, shoir, dramaturg va apublisist, shuningdek o'zbek adabiyotida roman janri, tarixiy roman asoschisi Abdulla qodiriyning jadidchilik g'oyalari bilan sug'irilgan asarlari mana necha yillar bo'ldiki, xalq tomonidan sevib o'qilib, o'z muxlislarini qalbini ma'nan boyitib kelmoqda. Adib o'zining har bir asarida xalqning zabun holatidan kuyib so'zlaydi, millatni uyg'onishga da'vat etadi, fikrlashga chorlaydi. Ingliz adabiyotida Valter Skott, o'zbek adabiyotida Abdulla Qodiriy tarixiy roman asoschilari sifatida tan olindi.

O'zbek adabiyotida zamonaviy tarixiy asar birinchi marta Abdulla Qodiriy tomonidan yaratildi. Yozuvchining "O'tkan kunlar" romani bilan o'zbek adabiyotida tarixiy roman janri maydonga keldi.

Qodiriyshunos olim B. Karimov shunday yozadi, "Alohida ta'kidlash kerakki, Abdulla qodiriy yozgan asarlar xususida o'sha davrning Vadud Mahmud, Abdurahmon Sa'diy, Miyonbuzruk Solixov kabi munaqqidlari matbuotda turli yo'sinda fikr bildirishdi. Sotti Xusaynning "O'tkan kunlar" romani tanqidiga bag'ishlangan alohida kitobi bosildi. Oybek esa "Abdulla Qodiriyning ijodiy yo'li" nomli maxsus tadqiqot yozdi"[9.143]. Mustaqillikdan so'ng Qodiriy tarjimai xolining shu paytgacha oshkor etilmagan qirrlari yangi ma'lumotlar

bilan to'ldirildi. Bunga yaqqol misol qilib Abdulla Qodiriyning to'ng'ich o'g'li Habibulla Qodiriy qalamiga mansub "Qodiriyning so'nggi kunlari" nomli xotira-qissasini olishimiz mumkin. Unda ilgari ma'lum bo'lmagan faktlar, qo'lyozmalar, hujjatlar, arxiv materiallari qayta tahlil qilindi.

Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asari to'g'risida adabiyotshunos olim Izzat Sulton shunday degan edi. "Biz "O'tgan kunlar"da XIX asrdagi o'zbek xalqi hayotining keng va haqqoniy manzarasini ko'ramiz: Otabek, Yusufbek hoji, Kumush va boshqalar orqali oddiy sarbon va shohi to'quvchidan tortib, xon saroyidagi amaldorlargacha bo'lgan xalqning hamma tabaqalari ko'z oldimizdan o'tadi. Biz faqat shu hayot manzarasini yozuvchi bilan birgalikda bevosita mushohada etish natijasidagina feodal o'tmishning "eng kir, qora" kunlar bo'lgani haqidagi haqiqatga yetamiz, romanning bosh g'oyasi vatanparvarlikka da'vat ekanini fahmlaymiz"[10.98-99].

Zero, tarixiy romanlar orqali xalqlar insoniyat tarixi to'g'risida juda ham qimmatli ma'lumotlarni oladilar. Bu haqda professor Abdulla A'zamovning O'zbekiston qahramoni Abdulla Oripovning ijodida tarixiy haqiqat masalasi yuzasidan aytgan mana bu fikrlarini keltirish o'rinli:

"Odatda zamonning pastu-balandi bir necha usulda tarix sahifalariga muhrlanadi. Biri – arxivlardagi hujjatlarda, davriy matbuot sahifalarida, risolalarda aks etgan ma'lumotlarki, ular ko'pincha zamonasozlik ruhi bilan sug'orilgan bo'ladi. Bunday manbalar asta-sekin tarix sandig'ining tubiga cho'kib, unutila boradi, muayyan qismigina tarixshunoslarning tadqiqot ob'ektiga aylanadi.

Ikkinchisi – tarixni bevosita boshidan kechirgan, turli voqealarga guvoh bo'lganlarning xotiralari bo'lib, ular ham o'z ko'zi bilan ko'rmagan, o'zi ishtirok etmagan avlodga ko'pincha ertak, rivoyat bo'lib tuyula boshlaydi.

Nihoyat, yana bir tarix bor. U ham bo'lsa, badiiy adabiyotda obrazli kechinmalar orqali o'z aksini topgan tarix bo'lib, keng ommaga qaratilgani bilan alohida ahamiyatga molik. Tarixning bu shakli kitobxon ko'z oldida davrni butun murakkabliklari, fojealari va izzatoblari bilan yorqin namoyon etish qudratiga, sehriga egadir"[11.3]

O'zbekiston xalq shoiri ijodiga nisbatan Abdulla A'zamov aytgan ana shu tarifda aytilgan tarixiylikni biz hammadan ham ko'p "O'tgan kunlar"da ko'ramiz, desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Oybek "Qutlug' qon" romanida Qodiriy boshlab bergan tarixiy roman an'analarini rivojlantirdi va "Navoiy" romani bilan tarixiy-biografik roman janriga tamal toshini qo'ydi. Keyinchalik O.Yoqubov "Ulug'bek xazinasini", P. Kodirov "Yulduzli tunlar", Muhammad Ali "Sarbadorlar" romanlari bilan tarixiy roman janrini yangi bosqichga olib chiqdilar. Dramaturgiyada tarixiy mavzuda asar yozish tajribasini Fitrat "Abulfayzxon" tragediyasi bilan boshlab berdi. Keyinchalik shu janrda Uyg'un va Izzan Sultonning "Alisher Navoiy", Hamid Olimjonning "Muqanna", Shayxzodaning "Jaloliddin Manguberdi" va "Mirzo Ulug'bek", Abdulla Oripovning "Sohibqiron" singari tragediyalari vujudga keldi va bu asarlar tarixiy shaxs obrazini yaratishda dramaturgiyaning badiiy imkoniyatlari katta ekanini namoyish etdi. She'riyatda esa turli davrlarda Rafik Mo'minning "Qapchig'ay", Oybekning "Navoiy" va "Hamza", Sulton Jo'raning "Bruno", Usmon Azimning "Xalil Sulton", Azim Suyunning "Sarbadorlar" singari dostonlari yaratilib, ular tarixiy mavzudagi dostonlarning badiiy tamoyillarini belgilab berdi.

XULOSALAR

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki badiiy adabiyot ommaviylik xususiyatiga egaligi sabab, unda keltirilgan tarixiy faktlar keng omma tomonidan mutolaa qilinadi va shu tariqa ma'lum bir hudud va xalqning konkret zamon bilan bog'liq bo'lgan o'tmish sirlaridan tarix faniga unchalik qiziqmaydigan kitobxon ham xabardor bo'ladi. Tatixchi mutaxassis olimlar tomonidan yaratilgan tarixiy faktlarga asoslangan ilmiy asarlar esa faqat shu soha vakillarinigina qiziqtiradi. Xonlik davridagi tarixiy voqealardan o'zbek xalqining aksariyat qismi tarix kitoblarini o'qib emas Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini qayta qayta o'qish orqali habardor bo'lganlar. Tarixiy mavzudagi asarlar orqali kitobxonlar tarixiy o'tmishdagi muhim voqealar, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati bilan

tanishadilar, ularda o'z xalqining tarixiy o'tmishiga nisbatan hurmat tuyg'usi paydo bo'ladi va shu orqali ijodkor ma'rifatli avlodni tarbiyalash; o'z zamondoshlarini tarixiy o'tmish voqealaridan va tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatidagi ibratli tomonlardan saboq olishga undashdek muhim vazifani uddalaydi. Tarixiy mavzuda yaratilgan har qanday badiiy asar oradan har qancha vaqt o'tmasin, ham badiiyligi sabab, ham ozida tarixiy faktlarni mujassam etganligi sabab o'quvchilar e'tiborini o'ziga tortaveradi va shu sabab ular xorijiy tillarga to'xtovsiz, qayta-qayta tarjima qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. <https://aim.uz/kitoblar/ilmiy-o-o'quv-adabiyotlar/23208-o-zbekiston-milliy-ensiklopediyasi-t-harfi.html>
2. <https://www.britannica.com/art/historical-novel>
3. Dilmurod Quronov. Adabiyot nazariyasi asoslari. –Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2020. –B.22.
4. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений. М.: Изд-во АН СССР, 1956. –Т.6.-С.258.
5. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений. М.: Изд-во АН СССР, 1956. –Т.6.-С.278.
6. Скотт В. Собрание сочинений в двадцати томах.-М.Л.: Художественная литература, 1960. -Т.1.-С.6.
7. Долинин А. История, одетая в роман. –М.: Книга, 1988. –С.7.
8. Берт. Д. Вальтер Скотт. Берт. Д. Сто лучших литераторов. –М., 1999. – С. 322.
9. Каримв. Б. А. Қодирий(1894-1938). Ўткан кунлар. шарх //жаҳон адабиёти. 2013. -№4, -Б.143
10. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2005. – Б.98-99.
11. Аъзамов Абдулла. Юзма-юз. / Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси. – Тошкент, 2011 йил, 18-февраль сони, - Б.3.